

Węcowski Marek
Sympozion czyli wspólne picie.
Początki greckiej biesiady arystokratycznej (IX—
VII wiek p. n. e.). — (Parnassus. Seria naukowa
pod red. dr. M. Staniszewskiego). —

Warszawa: wydawnictwo Naukowe
Sub Lupa, 2011. — 402 s.

Автор монографії польський антикознавець Марек Венцовскі займається проблемами, які пов'язані, головним чином, з вивченням історії та культури Греції архаїчної та класичної епох. Нова фундаментальна праця автора має назву «Симпосіон або спільне пиття» і підзаголовок «Започаткування грецького аристократичного бенкету (IX—VII ст. до н. е.)», який точніше і конкретніше розкриває тематику та хронологію дослідження, а також вказує на звернення до найранішого періоду історії Греції. Але після ознайомлення з книжкою виявляється, що в ній значне місце посідає і розгляд різноманітних питань за літературними та образотворчими джерелами VI—IV ст. до н. е. Адже саме в той час у всіх давньогрецьких полісах Середземномор'я і Надчорномор'я набули особливої популярності симпосіони, зокрема і в північнопонтійських містах на теренах сучасної України. Сцени симпосіону відображені так чи інакше в численних поетичних і філософських творах, у вазописі та пам'ятках скульптури, без знання яких не може обійтися жоден дослідник цього феномену давньогрецької культури.

М. Венцовскі попередньо визначає симпосіон як ритуал спільного пиття вина, до якого вдавалася грецька еліта архаїчної і класичної епох протягом усієї ночі. Найчастіше це давньогрецьке слово українською мовою перекладається як «бенкет, учта», російською — «пир», «пирушка», «дружеская попойка», що все ж не передає буквально пряме значення цих термінів у сучасному їх розумінні порівняно з традиційним симпосіоном, про що свідчить хоча б короткий вираз щодо нього поета V ст. до н. е. Йона Хіоського: «Пити, грати та міркувати про справедливе». Не слід також забувати,

що греки пили розбавлене водою вино, і симпосіон був дійсно своєрідним, тісно пов'язаним з культом Діоніса, ритуалом проведення вільного часу невеликою групою тільки чоловіків здебільшого аристократичного походження, особливо в ранній період історії Греції.

Певно, саме вузькі хронологічні межі IX—VII ст. до н. е. спричинили складну та незвичну композицію монографії, хоча й чітко структуровану за сучасними, прийнятими і в нашій науці правилами. Загалом вона складається з передмови, списку скорочень, вступу, двох частин, кожна з яких поділена на розділи, що містять по кілька параграфів, підсумків і висновків, 24 ілюстрацій і планів, бібліографії (понад 800 найменувань), резюме англійською мовою, індексів імен античних авторів з назвами їхніх творів, географічних назв, імен літературних і міфічних персонажів, а також сучасних вчених, назв окремих речей, понять і термінів. Крім того, майже кожна сторінка містить значну кількість посилань на джерела та літературу з відповідними примітками.

У передмові подано стислий огляд змісту роботи та наявних у науковій практиці умовних термінів історичної періодизації, зокрема, доба «темних віків», «доба заліза», «доба доабеткової писемності»; для підкріплення етнічної єдності та виняткового значення IX—VIII ст. до н. е. в історії ранньої Греції слугують також хронологічні терміни «протогеометрична» та «геометрична доба», визначені дослідниками кераміки. Привертає увагу численність імен польських, західноєвропейських та американських вчених, яким автор складає подяку та з якими безпосередньо спілкувався, дискутував і продовжив дискусію на сторінках своєї книжки.

У вступі детально висвітлена історія вивчення симпосіонів за різними традиціями —

італійськими, німецькими, англосаксонськими вченими і так зв. «паризькою школою», до якої належали археологи та історики античних студій, що були під потужним впливом двох великих французьких вчених Ж.-П. Вернана та П. Відаль-Нака. Водночас виокремлено та детально проаналізовано численні праці найвідомішого англійського дослідника симпосіонів О. Мюррея та критиків його теорії, а також типологію різночасових і різноетнічних бенкетів, розроблених антропологами та соціологами. М. Венцовські справедливо зазначає негативний бік деяких наукових конференцій, на яких збиралися фахівці з давніх цивілізацій (і не тільки давніх) і порівнювали грецькі симпосіони зі способами влаштування бенкетів у середовищі інших етносів різних часів. Надмірний тиск компаративістики, зауважує автор, спричинив те, що значна частина дослідників з часом почала заперечувати оригінальність грецького симпосіону, дійшовши до висновку, що деякі його форми були запозичені у близькосхідних народів.

Для кращого розуміння грецького симпосіону та його генези автор детально розглянув літературні джерела, серед яких є численні поетичні, драматичні, прозові та філософські твори. З-поміж останніх найважливіше значення мають твори двох видатних грецьких філософів першої половини IV ст. до н. е. Платона і Ксенофонта з однаковою назвою «Симпосіон» і «Застольні розмови», а також «Бенкети семи мудреців» Плутарха значно пізнішого часу (I—II ст. н. е.), який однак був під потужним впливом їхньої творчості. Оскільки основна частина літературних та образотворчих джерел, що дають найповніші та найдостовірніші свідчення про аристократичні бенкети, відноситься до пізніших часів, то з них М. Венцовські і розпочав своє дослідження. Внаслідок цього в основу вивчення початкового етапу грецького аристократичного бенкету IX—VII ст. до н. е. покладено ретроспективний метод у синтезі історії та археології. Тут автор обачливо застерігає всю складність, перш за все для самого себе, такої роботи, оскільки не є археологом.

Незважаючи на те, що щороку в світовій науці з'являється чимало праць про симпосіони як комбінацію вина, поезії та еротики і що ця тема одна з найпопулярніших у дослідженнях давньої історії, зокрема і науково-популярних, однак, як зазначає М. Венцовські, лишається чимало остаточно невирішених питань, зокрема щодо часу зародження, походження, дефініції та різновидів грецького симпосіону, а також

поступового вкорінення традиції спільного вживання вина в аристократичних спільнотах разом зі становленням і формуванням перших полісів і поширенням культу бога вина Діоніса на теренах усього грецького світу.

Перша частина монографії присвячена розгляду дефініції симпосіону в поєднанні з характеристикою аристократії «ранньої Греції», змінам у соціально-політичній історії архаїчної доби, які відбивалися і на влаштуванні бенкетів, нерівноправності їх учасників у церемоніалі та бенкетних розвагах. Симпосіон як тип бенкету видозмінювався, поповнювався новими ритуалами, серед яких найбільшого значення набула практика *epidexia*, коли так зв. кружальний келих вина передавався зліва направо всім його учасникам. Аргументуючи своє бачення генези грецького симпосіону, М. Венцовські звернув особливу увагу на «антисимпосіальні розваги»: змагання в питті вина на святі Антестерії; андрії — спільні трапези повноправних громадян з питтям вина в дорійських містах Криту, а також сиссітії, що належали до найархаїчніших інститутів Спарти, де особливо прославилися бенкети Клеомена III. Безсумнівним достоїнством першої частини монографії є окремі досить цікаві міркування автора щодо бенкету чоловіків лежачи в грецьких зображеннях на вазах і визначення симпосіону, до основних правил якого належало кружляння келиха як його спільної динаміки і головного девізу: «*Радій, веселися, коли келих кружляє довкола*».

Ретроспективний план має і друга частина книги «Симпосіон та історія», яка починається з огляду доступних автору дослідницьких процесів археологічних і меншою мірою літературних джерел, але вже здебільшого VIII—VII ст. до н. е. Значний за обсягом розділ цієї частини займає всебічне вивчення «чари Нестора» — клазоменської фрагментованої котили з віршованим графіто (близько 725—710 рр. до н. е.), знайденої в некрополі Сан Монтано на о. Питекуса в Неаполітанській затоці в Італії, де, як добре відомо, була заснована найдавніша (друга чверть VIII ст. до н. е.) колонія греків — вихідців з Евбеї. Саме вірш, перші рядки якого добре збереглися («*Я келих Нестора, вигідний для пиття...*») і в якому згадується Афродіта, привернув увагу багатьох дослідників генези симпосіону. На його підставі М. Венцовські також порушив питання щодо того, що «чара Нестора» є достовірним свідченням існування симпосіону, в якому вже в той час, а то й раніше, знайшов прояв правила *epidexia*. Автор на-

вів архітектонічні залишки ранніх симпосіонів з розкопок в Еретрії, Оропосі, на о. Наксос, котрі свідчать про відсутність кліне (лежанок) для чоловіків у приміщеннях VIII ст. до н. е.

Далі М. Венцовскі у двох розділах проаналізував усі відомості про героїчні бенкети в епосах Гомера «Іліада» та «Одіссея», яким він надає перевагу серед інших літературних джерел. Не обійшов він невирішене науковцями достовірно до цього часу дискусійне питання про дату їх створення та реальність оспіваних у них подій. Зрештою, попри різні тлумачення, автор переконливо доводить, що гомерівський героїчний бенкет — це ще не симпосіон, хоча на його тлі вже простежуються деякі симпосіональні ритуали і в них відображені окремі риси симпосіальних реалій VIII ст. до н. е.

В останньому 5-у розділі звернено особливу увагу на значні економічні і демографічні зміни, які відбулися, певно, наприкінці IX ст. до н. е. М. Венцовскі детально розглядає найдавніші археологічні сліди процесу «кристалізації» симпосіону, які відносяться не лише до VIII, але й до першої половини IX ст. до н. е. Грунтовно опрацьовано величезний пласт археологічних матеріалів із розкопок некрополів здебільшого VIII—VII ст. до н. е. в різних регіонах: Пітекуса, Кими, Еретрія, Левкадія, Афіни, Крит, Кіпр тощо. Цікаві спостереження автора щодо генези симпосіону в Пітекусах зроблено на підставі порівняльного аналізу «дарунків» у похованнях некрополя Сан Монтано. Поховальні звичаї цього некрополя вважаються унікальними в масштабах давньогрецького світу і дають можливість для з'ясування різних аспектів найранішої історії та духовного життя мешканців Пітекус. Найвідоміше серед них кремаційне поховання підлітка і найперше через те, що саме в ньому і була згадувана «чара Нестора» — безцінне та найраніше свідчення грецького письма, архаїчної літератури та існування симпосіону. Разом із нею в цю могилу було покладено найбільше «дарунків», зокрема 11 бенкетних посудин: чотири кратери для змішування вина з водою, три ойнохої для розливання напою, чотири різноманітні чаші (клязоменська котіла або так зв. «чара Нестора», місцева імітація ранніх протокоринфських скіфоса та канфара і невеличка довізна чашка). Крім того, тут знайдено чотири лекіфи, 10 арибалів, маленький келих, ліпний горщик і фрагмент фібули. Поховання вирізняється і відсутністю будь-яких залишків зброї. Загалом після розгляду багатьох поховань у згаданих некрополях автор приходиться до висновку, що ком-

бінація в окремих з них бенкетних посудин, насамперед скіфосів або канфарів та ойнохой, як і поховання з «чарою Нестора» свідчать про факт належності родин до груп, для яких ритуальне пиття вина, змішаного з водою, було важливим елементом престижного самовизначення — своєрідним символом розкішного стилю життя тогочасної еліти і проведення симпосіонів.

Якщо в такому аспекті проаналізувати, наприклад, з погляду синтезу поховального та симпосіонального ритуалів деякі архаїчні поховання ольвійського некрополя, в яких знаходилися набори столового посуду для розмішування, розливання та пиття вина, то, ймовірно, вони теж є певною джерельною базою для вирішення питання про початковий період проведення симпосіонів аристократами і визначення поховань симпосіоналістів. Однак здається, цим ніхто з дослідників некрополя Ольвії, як і некрополів інших античних міст Північного Надчорномор'я, ще не займався, хоча симпосії тут зафіксовані архітектонічними залишками та епіграфічними джерелами.

У підсумках М. Венцовскі ще раз підкреслює, що він намагався зібрати якомога повнішу інформацію, розпорошену в літературних і археологічних джерелах, які в такому контексті раніше ігнорувалися дослідниками. В наукових пошуках відповідних джерел з опертям на ретроспективне розуміння вперше було сконструйовано «ідеальний тип» давньогрецького симпосіону з властивими для нього кружлянням келихів з вином, різними видами ігрових забав і дискусій. На думку автора, симпосіон — це своєрідний механізм природного відбору архаїчної аристократії, де домінували ідеал рівності та дух суперництва. В найраніший період він не був, як думають деякі автори, насамперед обособленням бездіяльних аристократів і йому не був притаманний звичай лежати на кліне, який виник уже після «кристалізації» симпосіону (не пізніше середини IX ст. до н. е.). Автором представлена загальна історична модель як генези симпосіону, так і генези «симпосіон—поліс—Діоніс», початок якої гіпотетично може відноситися ще до епохи «темних віків». Симпосіон у загальному вигляді був своєрідною суспільною ареною — місцем, де формувалися і розвивалися погляди громадян полісів, політичну еліту яких становили аристократи. М. Венцовскі не підтримав нині популярну концепцію щодо орієнтального впливу бенкетного звичаю на виникнення грецького симпосіону. Спираючись на

припущення Ж.-П. Вернана, що екстатичний культ Діоніса був природним елементом релігії поліса, М. Венцовскі вважає, що не тільки суспільна акцептація, а й популярність цього бога зробили його патроном симпосіону, який водночас став значним чинником становлення грецької аристократії. Проте в різні часи в різних регіонах Греції симпосіон не був однаковим дійством, поступово розвивався та змінювався залежно від політичного і культурного розвитку полісів.

Монографія водночас розкриває численні проблеми історії та культури Греції IX—VII ст. до н. е. — як найменш досліджених внаслідок відсутності відповідних джерел, так і пізніших часів, що набагато краще вивчені, але й досі мають дискусійний характер. Не можна сказати, що в ній всі проблеми вирішені однозначно. Та й сам автор неодноразово зауважує, що та чи інша висловлена ним думка є припущенням і потребує подальшого вивчення. Всі дискусії, проведені ним на сторінках книжки, витримані в суто науково-етичній формі. Безперечно, його погляди привернуть увагу дослідників симпосіонів і сприятимуть поновленню дискусій, тим паче, що монографія буде скоро опублікована в Англії, а прихильники теорії орієнтального впливу навряд чи відмовляться від своїх поглядів.

Звісно, в межах цього короткого огляду значної за обсягом монографії немає можливості торкнутися всіх питань, які так чи інакше вивчалися її автором. Імовірно, слід зупинитися тільки на одному з них, що стосується ілюстрацій, зокрема рисунків сцен симпосіонів на аттичних чорно- та червонофігурних вазах, дати яких виходять за визначені автором хронологічні межі дослідження. Антикознавці одразу помічають хронологічну невідповідність зображень симпосіонастів на палітурці книги та в ілюстративному матеріалі, що відносяться загалом до останньої чверті VI — першої по-

ловини V ст. до н. е. Тільки після роз'яснення автора та подальшого аналізу симпосіону стає зрозуміло, чому він використав значну кількість таких ілюстрацій. Якщо вони є дійсно доказовими для ретроспективного вивчення симпосіону IX—VII ст. до н. е., то не зайвим було б їх доповнити зразковішими зображеннями подібних сцен, наприклад, на іонійському зоофорному фризі храму Афін 540—520 рр. до н. е. в Ассосі; на фрагменті фронтона храму Діоніса на о. Корфу кінця VI ст. до н. е., де цього бога зображено як учасника симпосіону; на давно опублікованому червонофігурному кіліку першої чверті V ст. до н. е. майстра Бригоса з Вульчі (Південна Італія), де показана найвиразніша сцена цього типу бенкету; нарешті, на фрагменті чорнофігурного кратера останньої чверті VI ст. до н. е. з Пантикапея, який, певно, був спеціально виготовлений для симпосіону. Принагідно можна сказати, що не зайвими в такій монографії були б і мапи. Крім того, при використанні такої значної кількості писемних та археологічних джерел пізньоархаїчного та ранньокласичного часів доцільніше було б розширити її хронологічні межі, які не завадили б дослідити початкові етапи проведення симпосіонів в ретроспективному плані.

Однак усі висловлені міркування жодною мірою не применшують високу оцінку представленої тут монографії. Безперечно, що в подальшому вивченні симпосіону не тільки в середземноморських, але й у наших північно-понтійських містах неможливо буде її ігнорувати, оскільки в ній не лише охарактеризовані всі види грецьких бенкетів, але й дбайливо зібрані й аргументовано проаналізовані численні джерела в широкому хронологічному та тематичному діапазоні. Це дає повне право вважати її ще й інформативним довідником із проблем становлення ранніх полісів і симпосіонів у різних регіонах Давньої Греції.

А.С. РУСЯЄВА